

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'38:808.51-057.341

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/01>**Білоконенко Л. А.**

Криворізький державний педагогічний університет

ПРЕЗИДЕНТСЬКА КОМУНІКАЦІЯ ТА ВІЙНА 2022 РОКУ

Президентство В. Зеленського пов'язане зі значними викликами: спочатку пандемія COVID-19, тепер російська агресія. Дослідники, які займаються політичними комунікаціями, мають справу з актуальним питанням: як пояснити президентське спілкування. Вони шукають чітку підставу для розуміння президентських комунікацій у час політичних зрушень, коли традиційні меседжі більше не працюють. Президент стикається з новим політичним середовищем, де доступність та емоційність виступів створюють видимі сигнали як для української, так і закордонної аудиторії.

У статті проаналізовані етикетні формули промов В. Зеленського щодо війни 2022 року. Пропонується основа для розуміння того, чому ці виступи збільшують президентський успіх. Такий підхід базується на судженні, що українське суспільство в умовах агресії треба розглядати у змінній реальності. Коли нація переходить від миру до війни, навіть сталі форми етикету зазнають смислової трансформації, унаочнюють взаємозв'язок війни як соціально-політичного явища та його лінгвістичну об'єктивність. Унаслідок слова Президента під час війни почують більш прихильно, ніж у мирний час.

Фігури етикету автор описує як незалежні, але смислоформувальні компоненти виступів. Проаналізовано форми «звертання», «подяка», «завершення промови» у площині демократичного чи офіційного контакту та репрезентовані стандартними або ситуативними засобами.

Автор розмежовує мовний матеріал на 2 групи. Перша – звернення до українців, де обстежені етикетні форми звертання, ментальний сценарій подяки та форма завершення виступів Слава Україні. Друга – офіційні промови, у яких дипломатичний етикет балансує на межі офіційності / неофіційності. У президентській комунікації зареєстровано адресації, що втілюють національні, соціальні, політичні, гендерні ознаки; надають особам, подіям оцінного опису, впливають на емоції. Зроблено висновок, що вибір етикетних форм обґрунтовується позицією комунікативної відповідальності Президента.

Ключові слова: політична комунікація, промови та звернення Президента, мовні етикетні форми, звертання, подяка, завершення промови.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві фіксуємо активні процеси у вивченні явищ, які відбивають особливості певних комунікативних ситуацій. У центрі уваги сучасної лінгвістики спілкування постають одиниці мови, що унаочнюють характер взаємодії адресанта та адресата; вона звертається до опису мовної позиції адресанта, його комунікативних намірів, способів досягнення комунікативної мети, реакцій адресата на ті чи ті комунікативні кроки адресанта. Серед цих наукових положень важливе місце посідає аналіз етикетних лексико-фразових формул: привітання, подяка, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо, які у процесі мовленнєвої взаємодії полегшують спілкування. Ця система, з одного

баку, має стандартний набір знаків мови, консервативна, стала, з іншого, – рухома, бо запрограмована на різні (не лише типові) ситуації.

Під мовним етикетом розуміють сукупність визнаних правил спілкування та їх мовний інструментарій, усвідомлений носіями мови на певному етапі розвитку суспільства. Наш етикет віддзеркалює схильність українців до ввічливості, толерантності, сформований на національному ґрунті, з орієнтацією на соціально-рольовий аспект, а вибір формул зумовлений суспільними нормами. Функції етикетних шаблонів стверджують їх статус як соціолінгвістичного явища, що вможливує налагодження, збереження зв'язків у групах, забезпечує дружні або встановлює й під-

тримує офіційно-ввічливі відносини. У процесі застосування одиниць мовного етикету поєднуються стандарт і творчий вибір.

Інтерес до впливу війни на здатність президентів просувати політичний порядок денний не вщухає в науковому полі, а питання війни «надто значуще для дослідників, які займаються президентством, щоб залишити його лише юристам чи історикам» [7, с. 807]. Тому політична комунікологія зацікавлена в розгляді мовних засобів, що репрезентують певну політичну ситуацію, коли контакт зумовлений тією чи тією обставиною, подією. Особливо це важливо зараз, адже українське суспільство, яке живе в умовах російської агресії, маємо розглядати у зміненій реальності. Як і до війни, ми є цілісною соціальною системою з різноманітними відносинами між людьми, що належать до тих чи тих соціальних, професійних, вікових, етнічних, конфесійних груп (і кожна з них була, є й буде носієм певних соціальних функцій і ролей зі своїми ознаками мовної поведінки).

Однак злам свідомості зрушив ці кордони, звичайний порядок спілкування, послабив та навіть нівелював деякі мовні закони. Індивід тепер ідентифікується не лише на підставі тих відносин, що пов'язують його з іншими членами суспільства, а й через мову, поведінку, почуття, що зумовлені війною. І це стало важливим практичним завданням для Глави держави. З людьми, які схвилювані, розгублені, фізично, психологічно й морально ослаблені, він має говорити так, щоб їх підтримати, згуртувати. Водночас він звертається до глав держав, прем'єр-міністрів, спікерів, депутатів, урядовців, народів інших країн задля пояснення ситуації та отримання міжнародної підтримки. Адресати повинні в цих виступах визначати мовні домінанти та відчувати ледь помітні, але необхідні для точного вираження думок та почуттів, відтінки значень. Президентські виступи мають різні цілі, але у 2022 році вони демонструють силу й рішучість лідера держави.

Актуальність праці зумовлена потребою нового підходу до опису етикетних формул у промовах і зверненнях Президента щодо війни 2022 року; їх інтерпретації у площині політичної події. Ми виявляємо чіткі стилістичні рішення, що характеризують промови, та їх прагматичний зміст. Ці конструкції описуємо як такі, що унаочнюють взаємозв'язок війни як соціально-політичного явища та його лінгвістичну об'єктивацію.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні наукові доробки спрямовані на розгляд етикетних шаблонів як однієї з форм вияву міжособистісних сто-

сунків, важливий складник культури. Етикетні форми в різний спосіб, ступінь глибини аналізу є об'єктом пильної уваги науковців, які звертаються до питання культури мови, її філософсько-етичних аспектів і ментальних виявів [1; 4], акцентують на специфіці втілення в різних сферах контактів [6; 9], досліджують окремі фрази-кліше [2; 5]. Зі свого боку ми зосереджуємося на стилі президентських промов, щоб виявити елементи, які встановлюють його контакт з аудиторією. До того ж часовий період виступів є значущим фактором у поясненні вибору мовних форм.

Постановка завдання. З огляду на зазначене вище *метою* статті є визначення мовного інструментарію етикетних формул у промовах В. Зеленського щодо війни 2022 р. *Завдання:* з'ясувати особливості використання певних етикетних форм у зверненнях В. Зеленського до українців та народів і державних органів різних країн; проаналізувати конструкції в межах полів «звертання», «подяка», «завершення промови». Матеріалом дослідження є 155 виступів із 24.02.2022 р. по 24.05.2022 р., оприлюднені на сайті Президента [3].

Виклад основного матеріалу. Президентські виступи вказують на наміри, підкріплені спеціальним стилем і риторикою, що «коливається між поясненнями та полемікою» [8, с. 153]. Саме талановиті президенти, у риторичному плані, визнаються успішними і в досягненні політичних цілей. Стилїстика етикетних фігур демонструє складну та продуману організацію тексту, їх можна сприймати як незалежні, але смислоформувальні компоненти. Вони унаочнюють динаміку дискурсу, зумовлену внутрішніми мовними законами та зовнішньою політичною подією. Їх розпізнаємо у площині від демократичного до офіційного контакту та репрезентовані стандартними чи ситуативними засобами.

Досліджувані форми – це взаємопов'язані між собою та темами виступів складники, які ментально функціонують у поліситуації, інтерпретуються як компоненти єдиного когнітивного простору «війна», об'єктивовані на рівні мови. Найбільш повне уявлення про фігури етикету вможливило їх поетапний аналіз у межах полів «звертання», «подяка», «завершення промов», зважаючи на ступінь формальності комунікації та стандартизації вияву. Такий підхід дає змогу глибше зрозуміти стилістику окремих явищ мови, зокрема, роль етикетних одиниць, які забезпечують ситуацію, що виникає зі зміни хронологічно послідовних обставин.

I. Звернення Президента до українців (демократичний контакт)

1.1. Склад формул звертання. У перший день війни Президент застосовує звертання *громадяни*, щоб підкреслити: *він говорить із кожною особою, яка живе в державі, користується її правами, виконує обов'язки, встановлені законами.* Відповідно наголошено на обов'язку громадян стати на захист держави. Лексема *громадяни* вживана поодинокі, лише у важливих політичних контекстах, напр.: В. Зеленський говорить про наступ ворога: *Громадяни України! Майже вся армія Росії кинута проти нашого народу (04.03) (тут і далі цит. за: 3) чи місяць спротиву: Українці та громадяни всіх держав, які цінують свободу! 24 березня – місяць нашого спротиву! (18.05).*

Понад 50 разів фіксуємо звертання *українці, українки*. Акцентовано на етнічній спільності людей, об'єднаних мовою, культурою, психологією, сформованою національною самосвідомістю. Розуміння своєї приналежності до цієї спільноти передбачає готовність до захисту інтересів своєї нації, що і звучить у контексті: *Українці! Ми чітко знаємо, що захищаємо. Ми точно переможемо (27.02); Українці! Кожен окупант повинен знати: вони тут нічого не отримують (03.03); Українці! Українки! Усе в наших руках! Ми вистояли й надихнули весь світ нашою рішучістю (09.03); Українці! Сьогодні був складний день. Були новини – як звичайні, так і трагічні (10.05).*

Звертання *українці* часто поєднане з формами *захисники* й *захисниці*, продуктивність яких ґрунтована на безмежній вдячності тим, на кому лежить особлива відповідальність – захист Батьківщини від ворога: *Українці, українки! Наші захисники й захисниці! Я не втомлююся повторювати ці слова, звертаючись до всіх – усіх, хто захищає державу (12.05).* Захисники сприймаються в суспільстві як люди обов'язку, честі. Їхній патріотизм – служити своєму народу, мужньо виконуючи військовий обов'язок. Ці принципово важливі переконання дають можливість робити висновок, що звертання *українці та захисники* традиційно поєднані у площині патріотизму: *Українці! Українки! Усі наші захисники й захисниці! Завершується 55-й день нашої оборони від повномасштабної агресії Росії (19.04); Українці й українки! Наші захисники й наші захисниці! Сьогодні був насичений день, який почався й завершився нагородженням наших героїв, наших захисників, наших захисниць (06.05).*

Зафіксовано понад 100 слововживань *народе*. Президент надає перевагу цій формі (у поєднанні з різними означеннями), про що 05 травня й говорить: *Незламний народе найсмівливішої країни! Зазвичай я звертаюся в цей час і саме так до українців і українок.* Є різні розуміння терміну «народ», його часто сприймають як синонім слова «нація». Проте, коли В. Зеленський підкреслює національний аспект, він говорить про зв'язок індивідів однієї держави, які мають почуття солідарності. На першому плані – державність, що потребує захисту. А от застосування лексеми *народ* відсилає нас до соціокультурного аспекту: ми всі маємо спільність походження, свої традиції, звичаї, життєвий уклад. Народ – це люди, і Президент спрямовує свої слова до звичайних людей: *Народе України! Ми пережили ніч, яка могла зупинити історію. Історію України. Історію Європи (04.03); Бажаю перемоги, український народо! Ми вже вибороли наше майбутнє. Але ще боремось за наше сьогодні. Це дуже важливо (06.03); Мирний народо воюючої країни! Ми захищаємося від вторгнення вже 12-й день (07.03).*

1.2. Форма подяки. Цей комунікативний об'єкт представлений єдиним стилістично нейтральним *дякую*. Застосування цієї форми відповідає комунікативно-прагматичній інтенції, що ґрунтована на оцінці певної ситуації та підтвердженні її значущості (подяка армії, воїнам; за службу, довіру, роботу тощо): *Сьогодні в нас хороша новина. Наші захисники просуюються на Київщині, повертають контроль над українською територією <..> Дякую за службу вам всім! (28.03); Дякую всім нашим захисникам! Дякую всім нашим захисницям! (15.04); Дякую за службу! Дякую за порятунок! (17.04); Дякую кожному й кожній, хто боронить державу! Вічна пам'ять усім, хто загинув за Україну! (22.04).* Навіть коли подяка об'єктивується в ситуації службової потреби (*Сьогодні – три роки, як я став Президентом України. Дякую за довіру. Пишаюся тим, що я Президент (20.05)*), вона містить стратегію зближення з адресатами, передбачає певний емоційний стан мовця, у комунікативному плані впливає на ставлення українців до особи чи дійсності, демонструє комунікацію лідера з опертям на відповідний ментальний сценарій – бути вдячним.

1.3. Завершення промов. Майже всі виступи Президент завершує гаслом *Слава Україні!* (маємо поодинокі факти використання й на початку звернень). Застосовуючи його, В. Зеленський не лише залучає потужну енергетику покоління українців, які боролися за незалежність кра-

їни, але й бажає перемоги сучасній Україні, її армії, героям, людям, кожному з нас: *Слава Збройним Силам України! Слава Україні! (24.02); Слава вам! Слава нашим людям! Слава нашим героям! Слава Україні! (14.03). Неодноразово поєднує з подякою, звеличенням героїзму воїнів: Вічна слава всім, хто став на захист держави! Слава Україні! (25.04).*

1.4. Ситуативні формули. До таких належать: (1) *бажаю здоров'я* на початку виступу: *Бажаю здоров'я, єдина країно! (02.03); Бажаю здоров'я, шановні українці, українки! (14.03).* Формула ніби недоречна, бо здається, що не це зараз основне. Однак ні, тепер її смисл у тому, що лише здоровий (міцний, сильний, дужий) народ здатен протистояти ворогу (*Бажаю здоров'я, українські герої! П'ята доба повномасштабної війни Росії проти народу України. Стоїмо міцно (28.02); Бажаю здоров'я, рідні українці! Сильні й добрі! (03.03);*

(2) привітання *добрий вечір* за три місяці війни має єдине застосування: *Добрий вечір усім. Зазвичай у такі дні ми говорили: прийшла весна. А зараз говоримо: війна прийшла. Але все одно ми точно всіх переможемо (19.03).* Знову нібито невідповідна до обставин форма, але вона сприймається позитивно: ситуація в Україні поступово змінюється й риторика Президента дає надію;

(3) звертання *друзі* переважно адресоване закордонній аудиторії, але 24.03 воно зафіксоване у спільному контексті: *Вільні люди вільного світу! Українці та громадяни всіх держав, які цінують свободу! Друзі! 24 березня – місяць нашого спротиву. У такій низхідній градації – від звертання до всіх людей світу до кожної особи – акцент на всеосяжній довірі, протиставлення усіх друзів ворогам;*

(4) відсутність привітання, напр., коли В. Зеленський розповідає про звірства ворогів, сотні вбитих, закатованих, розстріляних, спалені міста: *Сьогодні це звернення буде без привітання. Не хочеться жодного зайвого слова (03.04).*

1.5. Структурно-семантичні моделі етикетних формул. Найбільш продуктивною моделлю є поширення звертання прикметниками, які виконують роль епітетів. Їх виразність дає змогу кваліфікувати як інтелектуально та емоційно насичені, що засвідчує функціонально-стилістичну цілісність виступів: *Вільний народі найсміливішої країни!; Міцний народі незламної країни!; Міцний народі сталеві країни!; Незламний народі нашої найпрекраснішої країни!; Хоробрий народі нескореної країни!* Серед формул є поєднання семантично контрастних слів: *Мирний народі воюючої*

країни!, синонімів: *Сильний народі незламної країни!*; лексичний повтор: *Вільний народі вільної країни!, Великий народі великої України!* Не можемо говорити про семантичну новизну чи оригінальність епітетів (загалом варіюються слова *великий, вільний, мирний, міцний, незламний, сильний*). Звертанням не характерні і складні епітети. Однак обрані означення послідовно взаємодіють із контекстом промов та вибудовують потужну оцінну номінацію.

II. Офіційні промови Президента

2.1. Склад формул звертання. Дипломатичний етикет передбачає поважне, доброзичливе ставлення до глав, державних інституцій, народів інших країн, спонукає виявляти доречну (не перебільшену) ввічливість. Дотримуючись міжнародних правил, Президенту треба було обирати мовні засоби відповідно до стилістичної тональності звернень та орієнтуючись на загальну ситуацію спілкування, офіційність обставин. Тому у звертаннях до глав держав, прем'єр-міністрів, депутатів, урядовців, народів незмінними є лексеми *шановний / вельмишановний: Шановна пані Президент Гьорінг-Екард. Шановний пане Шольц. Шановні пані та панове депутати, гості, журналісти (17.03); Вельмишановний пане Хосодо! (23.03).* Продуктивним є звертання *пане / панове: Шановні пані та панове сенатори та депутати! Пані та панове! (22.03).* Однак Президент постійно зміщує кордони функцій категорії офіційність / неофіційність, поширюючи неофіційну адресацію на офіційні контакти задля наближення до аудиторії, демонстрації дружніх зв'язків. Зокрема, звертається до *Прем'єр-міністра Канади Дорогий Джастіне! та Джастіне! (15.03); Нідерландів Марку! (31.03); Британії Борісе! (05.05).* Звертання до партнерів реалізується і словом *друзі*, активно застосовується й означення *дорогі (Дорогі друзі!; Дорогий японський народі!; Дорогий бельгійський народі!; Дорогий народі Іспанії!)*. Попри те, що кожен виступ чітко орієнтований на певну емоцію, яку він хоче викликати в аудиторії (співчуття, жалю, суму, гніву, сорому), ядром риторичних спрямувань залишається єднання, дружба, тому *стилістика* офіційного звернення урахує ступінь близькості з урядом та лідером певної країни, з її народом.

2.2. Форма подяки. Офіційна позитивна оцінка підтримки закордонних партнерів є в кожному зверненні. Загалом ця формула є реактивним мотивованим актом, з опертям на характер попередніх чи очікуваних невдовзі дій адресата подяки.

Має елементарну структуру, інколи ускладнена іншими формами: *Дякую, Словаччино! Слава Україні! (10.05)*; *Дякую, Португаліє! Слава Україні! (21.04)*; *Дякую щиро вашій державі! Слава Україні! (21.04)*; *Дякую, Нідерланди! Слава Україні! (31.03)*. Зафіксована форма не ізольована від контексту, доповнює загальну тему. Однак подяка може бути й ритуальною, невмотивованою.

2.3. Формула завершення звернення. Ця група тісно пов'язана з подякою: після лексем *дякую* чи *вдячний* В. Зеленський незмінно використовує фразу *Слава Україні: Вдячний вам. Вдячний Швейцарії! Слава Україні! (19.03)*; *Пані та панове! Американці! Thank you. Слава Україні! (16.03)*.

Висновки і пропозиції. Актуалізація проблеми етикетних мовних знаків зумовлена новою соціокультурною свідомістю періоду війни 2022 р., оскільки сучасна соціально-мовленнєва взаємодія осіб залежить від зміненої політичної реальності. Система забезпечення спілкування В. Зеленського з українцями та закордонними партнерами містить різні формули встановлення контактів.

Ураховуючи ступінь формальності, мовний матеріал розмежовано на 2 групи. Перша – звернення до українців, де звертання *громадяни, українці, українки, захисники, захисниці, народ* відбивають національні, соціальні, політичні, гендерні ознаки, надають риторичі Президента експресивності. Подяка задля стратегії зближення демонструє опертя на відповідний ментальний сценарій; фінальною фразою продуктивно звучить *Слава Україні*.

Друга група – офіційні промови. Президент дотримується дипломатичного етикету, виявляє доречну ввічливість. Фіксуємо стандартний набір етикетних формул, однак можливе увиразнення офіційності неофіційним звертанням задля демонстрації дружніх стосунків. Означені етикетні одиниці обґрунтовуються позицією комунікативної відповідальності Президента. У рамках отриманих результатів можна бачити **перспективу** подальшого студювання в напрямку аналізу інших мовних особливостей промов В. Зеленського.

Список літератури:

1. Луца М. В. Етикет та ментальність українців. *Збірник наукових праць [Херсонського державного ун-ту]. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 76. С. 54–57.
2. Нагірний Л. Я. Лінгвістичні вектори вивчення поняття «звернення». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 20. Том 1. С. 90–92.
3. Президент України. Промови та звернення. URL: <http://surl.li/bzzka>
4. Проценко О. П. Прагматика етикету: філософсько-етичний дискурс : монографія. Харків : Мачулін [вид.], 2018. 242 с.
5. Топчий Л. Властивості, типи й функції звертань у дискурсі У Самчука. *Вчені записки Таврійського національного ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. С. 106–110.
6. Шутова М. О. Мовленнєвий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації. *Вісник КНЛУ. Філологія*. Т. 16. № 1. 2013. С. 134–142.
7. Howell William G., Jackman Saul P., Rogowski Jon C. The Wartime President: Insights, Lessons, and Opportunities for Continued Investigation. *Presidential Studies Quarterly*. December 2012. Vol. 42. Issue 4. P. 791–810.
8. Labbe D., Savoy J. Stylistic analysis of the French presidential speeches: Is Macron really different? *Digital Scholarship in the Humanities*. April 2021. Vol. 36. Issue 1, P. 153–163.
9. Meagher Michael E. U.S. Presidential Leadership Styles and Media Journal of Interdisciplinary Studies. *Social Media & the Self: The Promise of Connectedness*. 2021. Vol. 33, Issue 1/2. P. 123–140.

Bilokonenko L. A. PRESIDENTIAL COMMUNICATION AND THE WAR 2022

Zelensky's presidency is associated with significant challenges: first was the COVID-19 pandemic, now Russian aggression. Researchers involved in political communications have faced the pressing question of explaining presidential communication. They are looking for a clear basis for understanding presidential communications in times of political change, where traditional messages no longer work. The President is facing a new political environment, where the emotionality of speeches create visible signals for both Ukrainian and foreign audiences.

The author of the article analyzes the system of etiquette formulas in V. Zelensky's speeches on the 2022 war. It provides a basis for understanding why these speeches increase presidential success. This approach is based on the proposition that Ukrainian society should be viewed in a changed reality during aggression times. As the nation transitions from peace to war, even permanent forms of etiquette undergo a semantic transformation, illustrating the relationship between war as a sociopolitical phenomenon and its linguistic

objectification. As a result, the President's words are expected to be heard more favourably during the war than in peacetime.

The author describes etiquette figures as independent but meaning-forming components of speeches. We analyze these language forms in the plane of democratic or formal contact, with representation by standard or situational means; we pay attention to the fields «address», «gratitude», and «conclusions».

The author divides the factual material into 2 groups. The first is an appeal to Ukrainians, which analyzes the etiquette forms of address, the mental scenario of gratitude and the form of conclusion Слава Україні. The second group is official speeches in which diplomatic etiquette balances at the border of formality / informality. Presidential communication registers forms that embody national, political and gender characteristics, give addressees and events an evaluative character, contain a strategy of rapprochement, and influence emotions. It is concluded that the choice of etiquette forms is justified by the position of communicative responsibility of the President.

Key words: *political communication, presidential communication, language etiquette, etiquette forms, address, gratitude, conclusions.*